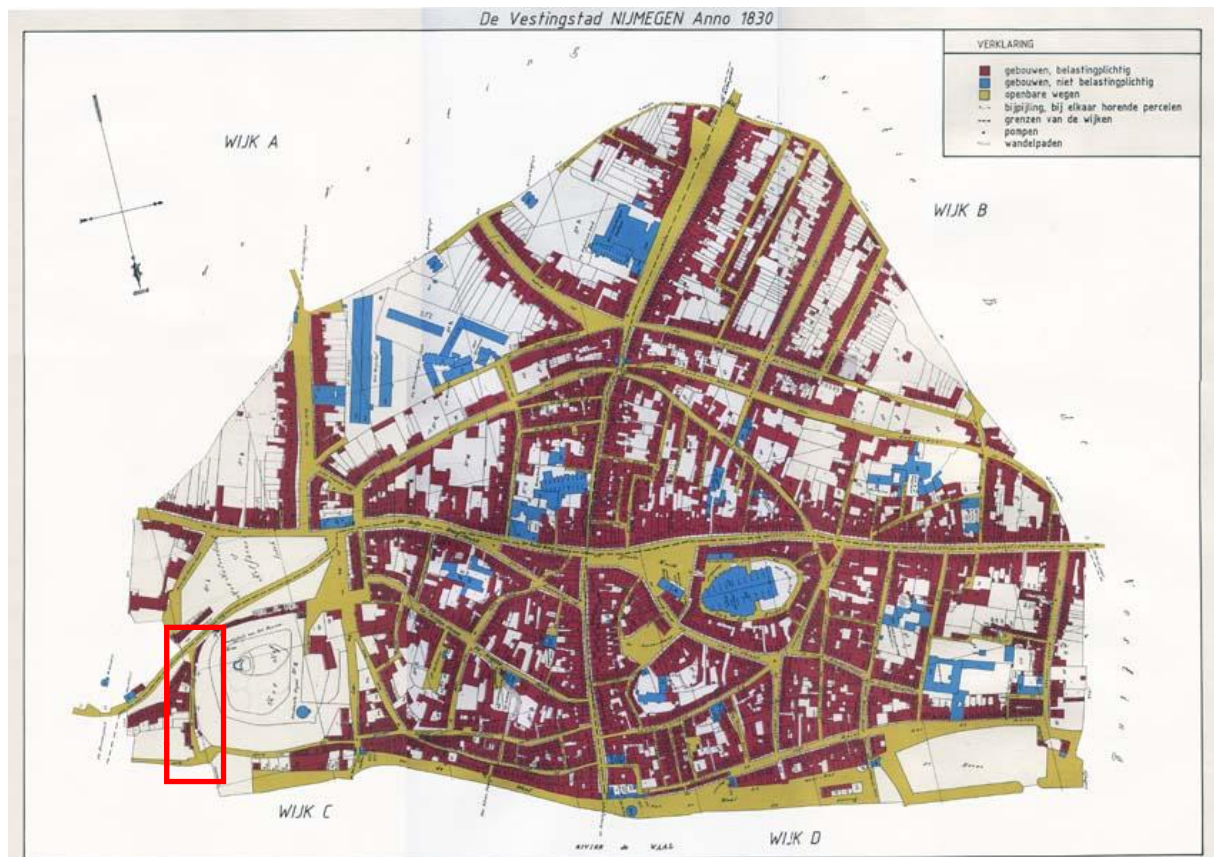

ROZEMARIJNGAS

Versie 1.2 190623

Straatbenaming

1411 De gas bestond reeds in 1411. Ook After 't Slot en Achter dat Hoff genoemd.

Aan deze gas woonde bedelaars en ander onguur volkje.

1563 Rozemaryngas.

1649 Villersgas.

1721 Vildersgas.

17e eeuw: Goudgraversgas.

18e en begin 19e eeuw: Stillevegersgas.

1791 Rosemarijnsteeg of Villersgasch.

Er waren wel personen onder de bewoners, die een beroep uitoefenden dat hun den naam viller, goudgraver of stilleveger bezorgde. Ook de beul woonde in de 16e en 17e eeuw aan deze gas.

1812 Wijk C – Rosemarijnsteeg.

1822 Kadastrale gemeente Nijmegen, Sectie C - De Rozenmaryn Steeg.

1859 Wegenlegger – Rozenmarijngas.

Rozenmarijngas - Van de Voerweg tot de Langebaan.

1882 Adresboek rozemarijngas.

1894 Op 15 december wordt het besluit genomen alle huizen vanwege de 'ontucht' te slopen.

Het voorstel tot uitbreiding van de wandelplaats 'het Hof' en niet meer voor den openbare dienst bestemd te verklaren van De Rozemarijngas werd op 3 december 1898 met 21 tegen 1 stem door de gemeenteraad aangenomen.

1895 In 1895 werd een begin gemaakt met de slooping der meest beruchte huizen. De gas verbond de Lange Baan met den Voerweg.

1898 Raadsbesluit 3 december – *onttrekking*.

Vervallen straatnamen

1812 Rozemarijnsteeg Verdwenen straatnaam - zie Rozemarijngas.

1900 Nijmegen – Villersgas/Vildersgas - Rosenmarijngas.

Rozemarijnstraat

1679 Rozemarijnstraat zo heette weleer de tegenwoordige Oude Varkensmarkt. De naam komt het eerst voor in een prot. van 12 Juli 1679. Later werd het de Varkensmarkt en toen deze verplaatst was de Oude Varkensmarckt of sogenaamde Rozemarynstraet.

1779 Van Suchtelen 1779: Roosmarijn Straet.

Volgens het *PLAN DER STADT NĲMEGEN* van Van Suchtelen lag de Roosmarijn Straet in het verlengde van de Zeyl baan (Zeigelbaan) op de plaats van de Kroonstraat en Achter Valburg.

1933 Teunissen – Rozemarijnstraat.

Rozemarijnstraat

Openbare ruimte ID 0268300000000548 - wijk 23 – Heseveld.

1952 Raadsbesluit 26 juni – Rozemarijnstraat.

1978 PTT post – rozemarynstr.

Rozemarijn (*Rosmarinus officinalis*), plant uit de lipbloemenfamilie (Lamiaceae).

Sinds 1952 draagt een van de straten in de Heesterbuurt in de wijk Jerusalem de naam Rozemarijnstraat.

Woningen na 1800

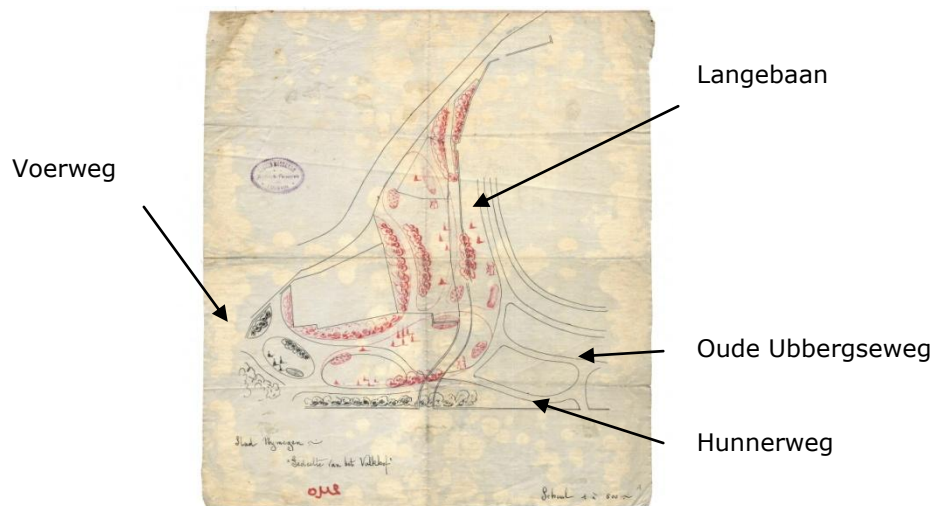

1800 Huizen aan de Stillevegersgas.

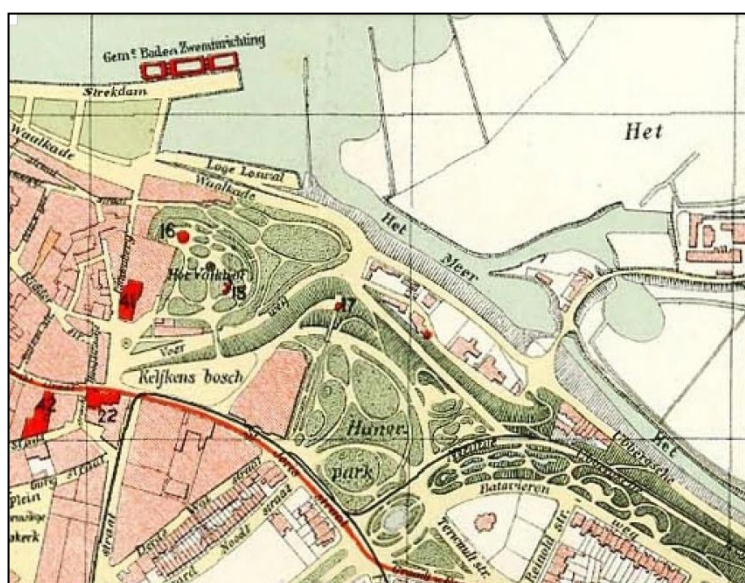
De Voerweg en omgeving hadden geen al te beste naam in de stad. Er stonden veel armoedige huisjes en vanaf 1639 was er een pesthuis gevestigd. In de naastgelegen Rozemarijngas bevonden zich bovendien enkele grote bordelen.

1882 Ontwerp park Voerweg.

Uitbreiding tussen Voerweg, Waalkade en Rozemarijngas. Ter uitbreiding van het Hof wordt aan den hr. Rosseels, te Leuven, opgedragen den aanleg van een wandelplaats te ontwerpen, op het door afbraak der huizen tusschen de Waal en den Voerweg vrijgevallen terrein. Kosten geraamd op f. 3780, waarbij later nog f. 600 voor de vervanging van den ouden muur aan de Waalzijde. Het voormalige St. Geertruidsbergje werd als straat aan den openbaren dienst onttrokken en in een met gras begroeide glooiing herschapen.

1908 Het Voerwegpark na herinrichting.

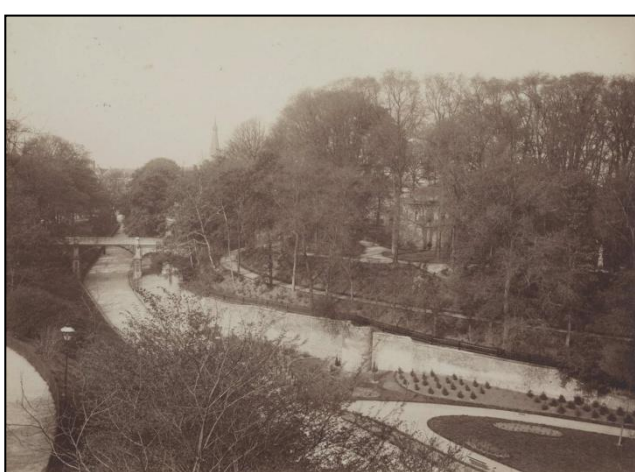

De Voerweg na de afbraak van nagenoeg alle woningen en Rozemarijngas.

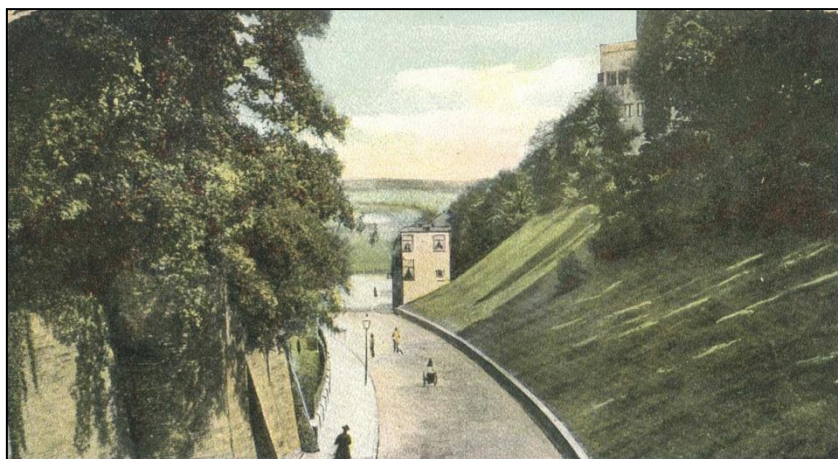

Rozemarijngas

1886

1901

1910 Voerweg

Knuvelde & Prostitutie in Nijmegen in de 19de eeuw

Een berucht souteneur die er meerdere bordelen op na hield was Engelbartus Knuvelde. Volgens het bevolkingsregister vestigde hij zich in 1878 met zijn gezin en bedienden aan de Rozemarijngas 156. Officieel als tapper vermeld, hield hij in dit gasje tussen de Voerweg en Lange Baan een bordeel waarin tussen 1878 en 1880 drieëndertig prostituees in leeftijd variërend van 21 tot 34 jaar stonden ingeschreven, waaronder ook een mannelijk persoon. Eenentwintig dames kwamen uit Duitse dorpen en steden, waarvan de meesten uit het deelgebied NordRijn-Westfalen.

Twaalf bordeelhouders stonden ingeschreven. Bekende bordeelhouders waren Knuvelde die samenwoonde met Clara Glazer. Hij begon bij de Stevenskerkhof en vertrok daarna naar Achter de Vismarkt en nog later naar de Kabelgas. Harmsen, geboren in Arnhem in 1807, ging van het Stevenskerkhof naar Achter de Vismarkt.

Engelbartus Millekes Knuvelde

De meest beruchte bordeelhouder was Engelbartus Knuvelde (1851 geboren in Arnhem). Hij was oorspronkelijk slager. Na zijn diensttijd dook hij in Nijmegen op als bediende in het bordeel van **Anna Acker**. Zij had diverse bordelen, onder andere in de Grootegas, de Praalsehof, de Kabelgas en de Rozemarijngas. Ook bezat zij bordelen in Arnhem, Deventer, Antwerpen, Utrecht, Amsterdam en Rotterdam. Knuvelde had regelmatig problemen met de politie wegens in het openbaar vloeken en zijn hond zonder muilkorf loslaten. Maar hij was ook bij ernstiger feiten betrokken zoals vrouwenhandel en moord.

Anna Acker geboren 9 september 1817 te Hattum, overleden in 1984, Nederlands Hervormd, woont sinds 1870 ongehuwd met als beroep tapster in Nijmegen, maar volgens de diverse aktes zonder beroep.

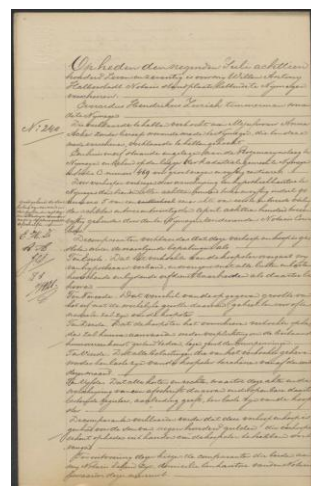
1877 Akte – Anna Acker koopt twee panden C2731 en C2732.

1877 Akte – Anna Acker koopt het pand Rozemarijnsteeg C469 voor de exploitatie van hoeren. Akte 1877

1878 Akte – Anna Acker verkoopt het pand Rozemarijnsteeg C469 aan zilversmid Gerardus Petrus Kluck.

1878 Akte – Anna Acker koopt het huis in de benedenstad aan de Grootegas C2250 voor de exploitatie van hoeren.

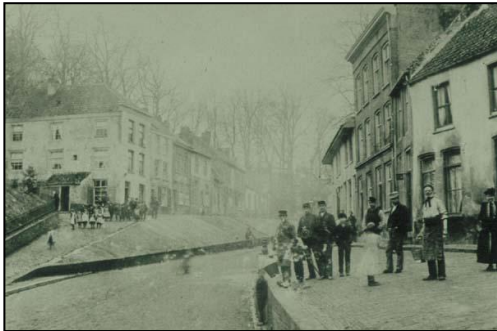
1879 Akte – Anna Acker verkoopt het pand Grootegas C2250 aan Hubertus Franciscus Antonius van der Meer.

1883 Akte - Anna Acker koop een huis in de benedenstad aan de Grootegas C2272 voor de exploitatie van hoeren.

Knuvelde was getrouwd met de Duitse Sophie Kallerhoff, een gouvernante die ontslagen was nadat ze zwanger was geraakt van de heer des huizes. In 1877 vertrok het gezin Knuvelde naar Utrecht. Daar nam hij aan de Walsteeg het bordeel van Cornelia Jovner over, waar negen vrouwen werkten. In die Utrechtse periode zou hij bij een vrouw een onecht kind hebben verwekt. Later maakte hij ook zijn stiefdochter zwanger. In 1878 nam Hendrika Bekker dit bordeel over en de Knuvelde's keerden met vijf vrouwen terug naar Nijmegen, waar ze met zijn allen aan de Praalsehof 245 gingen wonen en werken, toen nog het eigendom van Christina Gonther, later een pand van Anna Acker.

De man met de emmer is de bordeelhoudster annex spekslager E.M. Knuvelde (1853-19xx). Hij had toen een slagerij aan de Voerweg, en adverteerde weleens met zijn fijne leverworst. Aan de achterkant van dat pand had hij een groot bordeel met veel Duitse publieke vrouwen (Hoeren).

Knuvelde met schort voor zijn slagerij aan de Voerweg.

Medische controle

1844 In de 19de eeuw was Nijmegen een garnizoensstad. Net als andere garnizoenssteden kreeg Nijmegen het dringende verzoek van de koning om een reglement op te stellen zodat prostituees verplicht konden worden zich regelmatig medisch te laten onderzoeken, om zodoende de soldaten te vrijwaren van ziektes. Aanvankelijk was daar in Nijmegen weinig animo voor, maar nadat het in andere garnizoens-steden een succes was gebleken, stelde Nijmegen in 1844 toch een reglement op. De commissaris van politie werd belast met het toezicht op de naleving van het reglement.

Bordeelhouders moesten jaarlijks toestemming vragen om hun bedrijf uit te kunnen oefenen. Het reglement bepaalde dat prostituees zich wekelijks moesten laten keuren. De artsen Belder en De Jong werden met de uitvoering van die keuringen belast. Teneinde de artsen te bekostigen hief Nijmegen vanaf 1855 belasting op publieke huizen. Bordeelhouders moesten eenmalig bij de opening van het huis en daarna maandelijks per vrouw één gulden voor de controle betalen.

Uit de kwartaalstaten over deze belastingheffing bleek ook dat de bordeelhoudster een bepaald bedrag moest neerleggen voor het inschrijvingsbewijs van de vrouwen. Een duplicaat daarvan kostte één gulden. Voor de verlenging werd 0,50 cent gerekend.

Het wekelijks onderzoek kostte in het bordeel 0,20 cent en daarbuiten 0,40 cent. Voor een exemplaar van de verordening moest 0,50 cent worden neergeteld. De politie moest het geld invorderen en aan de gemeenteontvanger afdragen.

Prostitutie in Nijmegen

Bron: Noviomagus.nl - auteur Henny Fransen.

Voorals handelssteden met verschillende markten die een eigen haven aan de rivier hadden en bovendien een wisselend garnizoen soldaten binnen de stadsmuren huisvestten, kenden dikwijls een bloeiende vrouwenhandel. In de 19e eeuw bevonden de Nijmeegse bordelen zich dan ook vooral langs de stadswallen, rondom de markt en dicht bij de rivier.

In 1855 stelt de raad vanwege de kosten van toezicht op bordelen en de medische behandeling van prostituees een belasting voor publieke huizen en vrouwen in. Tussen 1857 en 1867 werden er twaalf bordeelhouders en honderdzesenvijftig onder geneeskundig toezicht staande publieke vrouwen geregistreerd. De illegale prostitutie zal in werkelijkheid echter veel groter zijn geweest.

Naast enkele dames die op hun privéadres dit beroep uitoefenden, woonden en werkten de meeste prostituees in bordelen bij elkaar in de steeds meer verkrottende panden van de oude

benedenstad zoals Achter de Vismarkt, in de Kromme Elleboog, de Praalshof, de Steenstraat, de Vleeshouwerstraat, de Rozemarijnsteeg, de hoger gelegen Kabelgas en op het Sint Stevenskerkhof verbleven de vrouwen in publieke huizen bijeen.

1780 Lees ook het verhaal over Peter Vos aan de Voerweg.

Uit het overzicht tussen 1857 en 1867 blijkt het vooral om jonge en ongehuwde vrouwen tussen de twintig en dertig jaar te gaan. De gemiddelde leeftijd was bij hun aanmelding zesentwintig jaar. Twee van de 156 vrouwen waren al jong weduwe geworden en zeven vrouwen waren gehuwd, terwijl hun mannen elders verbleven. De meeste vrouwen gaven bij hun aankomst op zonder beroep te zijn. Naast drie dienstmeisjes en één naaister vermeldden slechts veertien vrouwen bij hun aanmelding het beroep van publieke vrouw.

Opvallend is dat zowel door de bordeelhouders, zoals bij hoerenmadam Anna Ackers, als de prostituees regelmatig van huis werd gewisseld en er een groot verloop was onder de vrouwen. Zo exploiteerde **Hendrik Jan van Minkelen** vanaf augustus 1866 een bordeel aan de Proosthof wijk D 245, waar in dat jaar vijf prostituees voor hem werkten. Toen hij een jaar later naar Arnhem vertrok en het bordeel door Anna Acker werd overgenomen, waren er intussen negen vrouwen bij gekomen. Veel vrouwen bleven slechts enkele maanden, om daarna de stad te verlaten en er soms na enige tijd weer terug te keren, waardoor de indruk ontstaat van een levendige vrouwenhandel in de stad. Dit lijkt nog sterker het geval doordat er van de 156 vrouwen maar negen uit Nijmegen afkomstig waren. Naast dertien uit Duitsland afkomstige vrouwen en twee dames uit Antwerpen kwamen de vrouwen uit alle windstreken van Nederland.

Hadden zij bewust voor dit beroep in de anonimiteit van een vreemde stad gekozen? Of waren zij uit armoede, door het verlies van ouders of hun geliefde, of als ongehuwde moeder wanhopig op zoek naar een nieuw bestaan in de prostitutie terechtgekomen? Een feit is dat menig jong meisje via het beroep van dienstbode of naaister in de prostitutie terecht kwam, mede als onbedoeld gevolg van de Nederlandse wet op de personele belasting van 24 april 1843, toen voor dienstboden boven de 18 jaar een hogere belasting moest worden betaald, waardoor oudere dienstmeisjes werden ontslagen.

In de Nijmeegsche Courant van zaterdag 6 mei 1843 werden de problemen van jonge meisjes in geheime bordelen in beeld gebracht, toen een Duits echtpaar op 1 mei van dat jaar tot een jaar gevangenisstraf met een forse geldboete werd veroordeeld vanwege het uitlenen van hun huis tot het plegen van ontucht en het verleiden van jonge meisjes. Omdat het vonnis algemeen werd toegejuicht, moest dit volgens het krantenartikel een oplossing bieden. Niet dus.

Strafrecht - Zedelijkheidswet.

In de krant van zaterdag 4 maart 1911 meldt de Gelderlander dat de Tweede Kamer in de vergadering van afgelopen donderdag het bordeelverbod heeft aangenomen. Op 20 mei 1911 wordt de Zedelijkheidswet naar ontwerp van minister van Justitie Edmond Regout officieel ingevoerd, waardoor prostitutie in het Wetboek van Strafrecht wordt opgenomen. Vanaf dat moment worden pornografie, homoseksuele relaties tussen volwassenen en minderjarigen en abortus strenger bestraft. Openbare sekshuizen worden verboden, evenals het aanzetten en exploiteren van prostitutie, en ook de souteneurs worden strafbaar gesteld.

Als gevolg van de Zedelijkheidswet neemt de taak van de politie sterk toe, zodat er tussen 1910 en 1920 een speciale afdeling Zedenpolitie wordt opgericht. Omdat de vraag naar prostitutie blijft voortbestaan, wordt de wet op allerlei manieren ontboden. Omdat bordelen zijn verboden, verplaatst de prostitutie zich naar onguire logementen en koffieuizen, waar klanten afspraken kunnen maken en naar achterafzaaltjes of privéadressen worden gelokt, waar zij tijdens het intieme samenzijn soms door pooiers worden bestolen. Ook neemt het tippelen op pleinen, straten en in parken toe, waar pooiers hun vrouwen schaduwen om uit handen van de politie te blijven.

In Amsterdam, waar het bordeelverbod al in 1897 van kracht was gegaan, verplaatst de prostitutie zich naar de Pijp. De vrouwen mogen niet meer in de deuropening blijven staan om klanten te lokken, maar achter het raam met het gordijn op

een kier wordt gedoogd. Zo ontstaat er een begin van raamprostitutie, dat zich naar Amsterdams voorbeeld ook naar andere steden uitbreidt. Als de seksuele normen geleidelijk vrijer worden, schuiven de gordijnen steeds verder open en gaat ook de onthulling van de dames zelf geleidelijk verder door het dragen van steeds minder kledingstukken.

Wetgeving en ontduiking

Een groot probleem ontstond wanneer een meisje ongehuwd zwanger raakte en voor haar kind moest zorgen, want in de negentiende eeuw werd een ongehuwde moeder nog vaak als een prostituee beschouwd.

In 1827 werd de jeugdige Otto Gerhard Heldring (1804-1876) als predikant in het Betuwse Hemmen aangesteld. In 1847 richt de door christelijke barmhartigheid gedreven dominee een tehuis op voor uit de gevangenis ontslagen meisjes en vrouwen en de opvang van prostituees, waar de vrouwen godsdienstles krijgen en huishoudelijke vaardigheden leren. Vooral meisjes die als werkster, naaister of dienstbode in betrekking waren, kwamen in een kwetsbare positie wanneer zij seksueel benaderd werden.

In 1886 stelde de wetgever zich bij seksuele delicten nog op het liberale standpunt dat het omreden van persoonlijke vrijheid niet tot de taak van de overheid behoorde om het individu tegen vrijwillig ondergaan van zedenbederf te beschermen. Alleen ontucht gepaard met geweld, onzedelijke handelingen met kinderen en openbare schennis van de eerbaarheid waren strafbaar. Het gevolg daarvan was dat degene die zich vrijwillig onder iemands toezicht stelde en vervolgens seksueel werd bedreigd, uitgesloten was van een goede rechtsbescherming. Dit veranderde toen er onder het bewind van het christelijke coalitiekabinet Heemskerk (1908-1913) een zedelijkheidswet werd ingevoerd, die uitging van het principe dat het ook een taak van de overheid was om de bronnen van zedenbederf te bestrijden.

Meisjesbescherming

De grote toestroom van ongehuwde Duitse vrouwen in de jaren twintig en dertig gaf redenen tot extra zorg. Aan het einde van de eerste Wereldoorlog waren er twee miljoen Duitse mannen gesneuveld en door grote werkloosheid en inflatie komen Duitse meisjes in groten getale naar Nederland en dus ook naar Nijmegen op zoek naar een betrekking bij een Nederlandse familie.

In 1934 is het aantal Duitse dienstboden intussen tot veertigduizend opgelopen en mede ter voorkoming van zedenverwildering en ongewenste zwangerschappen wordt er door diverse kerkelijke en maatschappelijke organisaties voor opvang en begeleiding gezorgd. Uit de advertenties in de Gelderlander van die tijd blijkt dat er regelmatig Duitse avonden worden gehouden, zodat in de kapel van de Eerwaarde Zusters aan de van Schaeck Mathonsingel speciaal voor Duitse meisjes lof met een Duitse preek wordt gegeven. Bij de Rooms Katholieke Vereniging tot Bescherming van Meisjes die haar hoofdvesting heeft in Amsterdam, kunnen Nederlandse meisjes terecht voor ontspanning en advies en hulp bij sollicitaties voor het vinden van werk in het buitenland.

De plaatselijke afdelingen van de meisjesbescherming vangen met de trein aangekomen dienstboden op, om hen uit handen van lieden met slechte bedoelingen te houden en hen te wijzen op gezonde ontspanningsmogelijkheden en geestelijke ontwikkeling via jeugdverenigingen.

De zusters van Bethlehem

In Nijmegen nemen de zusters van Bethlehem aan de Sint Anthoniusplaats de zorg voor de ongehuwde moeders op zich. Tijdens de zwangerschap leren zij de meisjes de noodzakelijke huishoudelijke taken. Als er geen opvang door familie is, gaat het meisje na haar bevalling in het Canisiusziekenhuis naar het meisjeshuis voor ongehuwde moeders. Daar wordt voor haar naar een goede betrekking gezocht. De baby gaat naar een kindertehuis waar de jonge moeder haar kind in het weekend kan bezoeken. Soms worden moeder en kind door de grootouders opgenomen. Ook plaatsen de zusters wel advertenties voor het vinden van een geschikte huwelijkspartner. Een enkele keer treedt een meisje in het klooster, waarbij ze afstand doet van haar kind.

Bordelen

In de 19de eeuw bevonden de bordelen zich langs de stadswallen, rondom de markt en dicht bij de rivier. Er waren bordelen in Rozengas, Kromme Elleboog, Pepergas, Doddendaal. Berucht

was de Rozemarijngas, een straatje dat aan het begin van de 15de eeuw is ontstaan. Het liep van de Valkhofheuvel tot de Waal. Het was een kleine straat met in de periode 1880-1890 411 bewoners waar een groot en een klein bordeel waren gevestigd.

Op 17 december 1880 had een korporaal een prostituee in de Rozemarijngas vermoord. Achteraf bleek dat hij van plan was zelfmoord te plegen omdat de liefde tussen hem en de vrouw kansloos was. In 1884 werd de Rozemarijngas afgesloten nadat buurtbewoners hadden geklaagd over wanordelijkheden en zedenkwetsende toonelen. De Rozemarijngas moest van de plattegrond verdwijnen. De langste straat van Nijmegen, de seksuele cultuur van de Roze-marijngas en Vinkengas tussen 1880 en 1890.

Bordeelhouders

Twaalf bordeelhouders stonden ingeschreven. Bekende bordeelhouders waren Knuvelder die samenwoonde met Clara Glazer. Hij begon bij de Stevenskerkhof en vertrok daarna naar Achter de Vismarkt en nog later naar de Kabelgas. Harmsen, geboren in Arnhem in 1807, ging van het Stevenskerkhof naar Achter de Vismarkt.

De ongehuwde **Elisabeth Eikhout** (geboren 1859) en de weduwe Hoks van Emster (geboren 1859) dreven ook een bordeel. Vanaf augustus 1866 was **Hendrik Jan van Minkelen** aan de Proosthof wijk D 245 bordeelhoudster. Hij vertrok een jaar later naar Arnhem. Zijn bordeel werd door Anna van Acker overgenomen. Er was dus veel verloop onder bordeelhouders.

1895 Anecdote

Het volgende Nijmeegse liedje gaat over een gebeurtenis die in 1895 plaatsvond. Toen bracht n.l. een zogenaamde weesvader (hoofd van een weeshuis) twee van „zijn“ weesjongens hier naar de koloniale kazerne; om als koloniaal soldaat voor de Oost te worden ingeschreven. Dat was rond de eeuwwisseling veelal het lot dat weesjongens was beschoren. Of ze gingen zichzelf aanmelden tegen verkrijging van een stevig handgeld. Dat werd dan binnen korte tijd in Nijmeegse rosse buurten er doorheen gejaagd. Of ze werden aangemeld door het weeshuis waar ze woonden wegens misdragingen of omdat ze zogenaamd toch nergens anders voor deugden. In dat geval ving het weeshuis een flink handgeld.

Welnu in 1895 brengt een weesvader uit Scheveningen twee van die belhamels in de Waalkazerne aan. Met het gebeurde geld gaat hij eens flink aan de zwier in Nijmegen. Daarbij belandt hij uiteindelijk in de befaamde Rozemarijngas, bij **Mien Schellekens**, een in Nijmegen bekend staande publieke vrouw. Wanneer de weesvader daar na enige tijd afscheid wil nemen ontstaat er ruzie waarbij de weesvader de dood vindt. Hoe dat in zijn werk is gegaan is niet precies meer te achterhalen, de een zegt dat hij door Mien van de trap werd geduwd omdat zij hem de rest van zijn geld ook afhandig wilde maken. De ander zegt dat de weesvader niet wilde betalen en daarom door twee pooiers werd doodgestoken. Hoe het ook zij, op straat werd er al snel een lied over gemaakt en vele jaren later wordt dat nog uit volle borst door oude Nijmegenaren gezongen.

De erme Weesvader

Er was eens een oude weesvader,
van Scheveningen vandaan.
Die bracht twee erme weesjongens,
in de Waalkazerne aan.
Hij beurde daar twintig gulden,
en hij ging er een straatje mee om.
Toen kwam hij bij Mien Schellekens.
en daar maakte hij het veel te bont.

Zij sprak: jij oude weesvader
gevoel jij nou nog niks,
gevoel jij je niet lekker,
gevoel jij je niet fiks.

Ho, ho, ho, Mien Schellekens met de kalido,
Ho, ho, ho, wat is er mee gebeurd,
Haar broek zakt af,

en de rok zit scheef,
en d'r bloesje is gescheurd.

Op 5 juli 1879 verhuisde het huishouden naar het vroegere bordeel van **Hermine Duijts** aan de Rozemarijngas. Tot 1880 werkten daar 8 tot 20 prostituees. Hij had ook nog een bordeel aan de Kabelgas. In zijn bordelen zijn van 1880-1890 in totaal 311 publieke vrouwen geregistreerd.

Maar Knuvelder kon niet ongelimiteerd zijn gang gaan. Naar aanleiding van klachten van buurtbewoners werd het Besienderspoortje- waar zijn vrouwen klanten lokten- door de politie met een hek afgesloten.

In 1881 verkocht hij een van zijn bordelen en werd weer slager. Hij bestierde nog een tijdje een bordeel in Breda en kwam weer in problemen met de politie. Daarna is hij een zwervend bestaan gaan leiden. Hij heeft nog als landbouwer op de pampas in Argentinië gewerkt.

Op de vrouw van Knuvelder, Sophie Kallerhoff is een liedje gemaakt.

*Daar kun je fiedele voor veertig spie (cent) Kom jij naar boven, ik ben
alleen. Ik heb mijn fiedeltje voor iedereen. Ik ga vast liggen in de hoek.
Haal jij je strijkstok maar uit je broek.*

In 1884 verkoos Sophie de verdrinkingsdood.

*Zie ook het boek van A. Kersten, Een koopman in vleeschwaar: het leven en werken van
Engelbertus Millekes Knuvelder.*

Prostituees

In de registers komen 168 vrouwen voor. Slechts 9 vrouwen waren uit Nijmegen afkomstig. Er werkten 13 Duitsers en twee Antwerpsen. De andere vrouwen kwamen uit andere delen van Nederland. In de Praalsehof stonden nogal wat vrouwen uit Arnhem ingeschreven. Uit het overzicht van de periode tussen 1857 en 1867 blijkt dat er vooral jonge, ongehuwde vrouwen van 20 tot 30 jaar werkten. Twee vrouwen waren jong weduwe geworden en zeven waren gehuwd maar hun mannen verbleven elders. De meeste vrouwen zeiden bij aankomst zonder beroep te zijn. Slechts 14 vrouwen noemden zichzelf publieke vrouw. Een vrouw was naaister en twee anderen waren dienstmeisjes. De prostituees woonden in de vaak verkrotte bordelen in de Benedenstad. Er was een groot verloop onder de vrouwen. Veel vrouwen bleven enkele maanden, vertrokken en kwamen weer terug.

Illegale prostitutie

Net als in andere steden met een reglement, was er ook in Nijmegen clandestiene prostitutie. In 1895 namen (ex) prostituee **Anna Knippertz** en haar man Johann Herman Hertzlerr hun intrek in Oude Heeschelaan nummer 243 in Nijmegen. Van Knippertz werd in 1906 veroordeeld voor het houden van een huis van ontucht. De burgemeester van Amsterdam schreef een brief naar zijn collega in Nijmegen met de mededeling dat die bierhuishouder Johann verdacht werd van illegale prostitutie. De prostituee **Therese Klussman** woonde bij hen in. Van 1900-1905 stonden 15 Duitse buffetjuffrouwen bij hen ingeschreven.

Afschaffing van het reglement

Vanaf 1867 besluit de gemeenteraad op voorstel van raadslid W. Francken dat de bordeelhouders en prostituees niet meer voor de controles hoefden te betalen. In 1868 werd het reglement op plaatselijke belasting op openlijke huizen en vrouwen van ontucht ingetrokken.

Op 1 oktober 1893 werd het bordeelverbod in Nijmegen ingesteld. Twee jaar later bleken alle huizen van ontucht gesloten te zijn. Het prostitutievraagstuk alhier is opgelost. De toekomst zal het leren hoe het verder gaat met de clandestiene prostitutie schreef het blad de Grondwet in 1895.

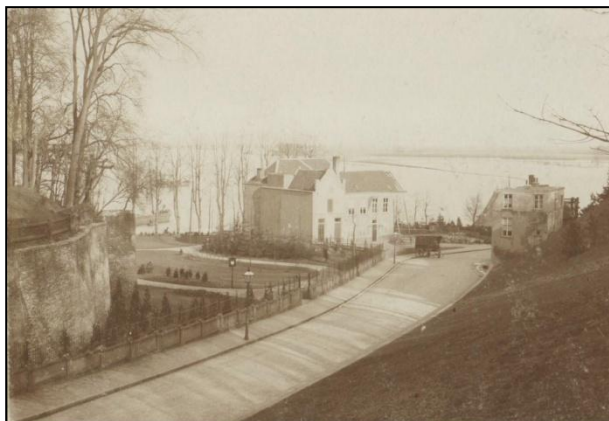
De tijd heeft ons iets geleerd. Er kwamen minder huizen van ontucht maar het aantal bierhuizen met damesbediening was daarna heel hoog.

Bewoners

De woningen aan de Rozemarijngas zijn pas bekend midden 17^e eeuw en afgebroken voor 1890 en vervangen door de aanleg van het Voerwegpark.

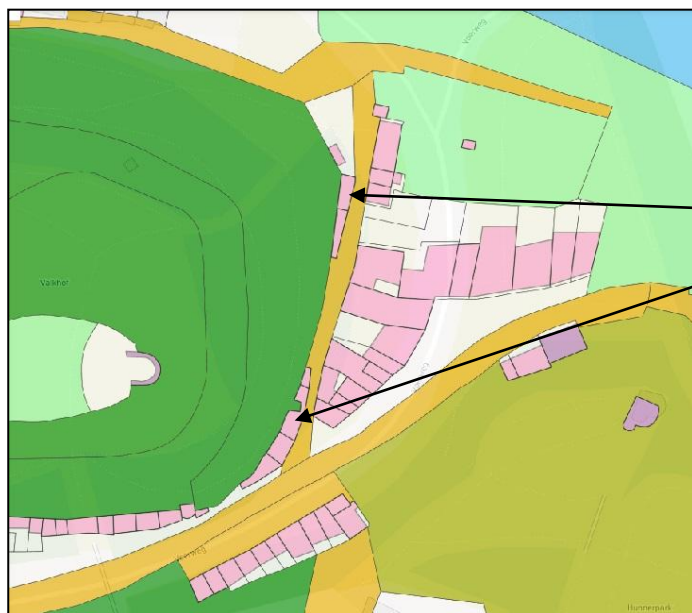

1887 Voerweg met rechts Rozemarijngas

1899 Huis van het Polderdistrict

Bewoners Rozenmarijngas 1655-1832

Woningen linkerzijde

C 151

C 159

C 160

Rozemarijngas C 151.

Voor 1832 C140. Kadaster 463.

Historische atlas

1655-1832

Gemeente:

Nijmegen

Sectie:

C

Nummer:

463

Bron:

OAT

Soort van Eigendom:

tuin

Grootte:

0.01.53

Rente:

Nadere informatie:

Eigenaar	Beroep	Jaar	Echtgenote	Archief
Eepen-Jacobus van	rentenier	1832-1832		RAN

Rozemarijngas C 151.

Voor 1832 C140. Kadaster 462.

Nijmeegsche Courant woensdag 24 februari 1836. De notaris P. Wiegand te Nijmegen, zal namens de eigenaar, op maandag 7 maart 1836, 's avonds om 6 uur, in het notarishuis aldaar, brengen in voorlopige veiling, om op de 28e van de maand finaal te worden verkocht. Een huisje en erf staande aan de Vildergas te Nijmegen, wijk C nr. 151, gelegen aan de ringmuur van 's Furstendoms Burgt, naast het erf van de metselaar Bosch.

Historische atlas

1655-1832

Gemeente: Nijmegen

Sectie: C

Nummer: 462

Bron: OAT

Soort van Eigendom: huis, schuur en erf

Grootte: 0.00.84

Rente:

Nadere informatie:

Eigenaar	Beroep	Jaar	Echtgenote	Archief
Haeren-Johan van		1720-1734		RAN
Sas-Jan van		1734-1768	Goeij-Fenneken de	RAN
Eepen-Maas van		1768-1811		RAN
Eepen-Maas van		1812-1832		RAN
Brantz-Nicolaas		1832-1832		RAN
Eepen-Jacobus van	rentenier	1832-1832		RAN

Rozemarijngas C 159.

Voor 1832 C140-141. Kadaster 461.

Belast met een rente van 15 stuivers t.b.v. de Reeckenkaemer deser Provinsie.

Historische atlas

1655-1832

Gemeente:

Nijmegen

Sectie:

C

Nummer:

461

Bron:

OAT

Soort van Eigendom:

huis

Grootte:

0.00.30

Rente:

ja

Nadere informatie:

Eigenaar	Beroep	Jaar	Echtgenote	Archief
Weijden-Steven van der		1721-1737		RAN
Rhetij-Johan van		1737-1783	Fox-Johanna	RAN
Schouten-Hendrikus		1783-1783		RAN
Heijmen-Jan		1783-1806	Schouten-Aaltje	RAN
Schouten-Aaltje		1806-1811	Heijmen-Wed. Jan	RAN
Heijmen-Wed.		1812-1814		RAN
Staaij-Johanna		1814-1820		RAN
Metselaars Bus-		1820-1832		RAN
Bus-de Metselaars		1832-1832		RAN

Rozemarijngas C 159.

Voor 1832 nvt. Kadaster 460.

Zie bewoners C 160.

Rozemarijngas C 160.

Voor 1832 nvt. Kadaster 459.

Blok van vier woningen waarvan twee aan de Voerweg.

Historische atlas

1655-1832

Gemeente:

Nijmegen

Sectie:

C

Nummer:

459

Bron:

OAT

Soort van Eigendom:

huis

Grootte:

0.00.48

Rente:

Nadere informatie:

Eigenaar	Beroep	Jaar	Echtgenote	Archief
Momsiou-Aelbert		1655-1670		RAN
Peters-Geurt		1732-1790	Essen-Hester van	RAN
Peeters-Anthoon		1790-1811		RAN
Peeters-A.		1812-1820		RAN
Dulkes-Johannes		1820-1832		RAN
Dulkers-Jan Andries	landbouwer	1832-1832		RAN

Woningen rechterzijde

C 148

C 149

C 150

C 151

C 154

C 155

C 157

C 158

C 159

Rozemarijngas C 148.

Voor 1832 C 137. Kadaster 467.

Belast met een rente van 10 stuivers t.b.v. Helena Nosters, Wed. Alex. v Munster.

Historische atlas

1655-1832

Gemeente:

Nijmegen

Sectie:

C

Nummer:

467

Bron:

OAT

Soort van Eigendom:

huis, schuur en erf

Grootte:

0.01.01

Rente:

ja

Nadere informatie:

Eigenaar	Beroep	Jaar	Echtgenote	Archief
Melaten-de		1655-1670		RAN
Geurts-Hendrik		1810-1811	Wijntjes-Hendrina	RAN
Geurts-H.		1812-1832		RAN
Geurts-Hendrik	bleker	1832-1832		RAN

Rozemarijngas C 149.

Voor 1832 C 138. Kadaster 468.

Voorheen Vildersgas.

Nijmeegsche Courant dinsdag 1 augustus 1826 nr. 61. De notaris P. Wiegand te Nijmegen, zal namens zijn principalen op maandag 21 augustus 1826, 's middags om 5 uur, in het lokaal van de notarissen te Nijmegen, in het openbaar doen inzetten en 14 dagen daarna finaal te verkopen. Een huis en erf, aan de Vildersgas naast de Bleek, C nr. 139.

Historische atlas

1655-1832

Gemeente:

Nijmegen

Sectie:

C

Nummer:

468

Bron:

OAT

Soort van Eigendom:

huis

Grootte:

0.00.27

Rente:

Nadere informatie:

Eigenaar	Beroep	Jaar	Echtgenote	Archief
Willems Stelleveger-Peter		1655-1670		RAN
Rijcken-Henderik		1729-1764		RAN
Rijcken-Frans		1729-1764	Losecoot-Maria	RAN
Tier-Peter	Procureur	1764-1803	Biesthorst-Ida G.	RAN
Teeuwissen-J.	Metselaar	1803-1811	Rijken-Lambarta	RAN
Teeuwissen-Jan		1812-1820		RAN
Dulkes-Johannes		1820-1832		RAN
Dulkers-Jan Andries	landbouwer	1832-1832		RAN

Rozemarijngas C 150.

Voor 1832 nvt. Kadaster 469.

1877 Hoerenmadam Anna Acker koopt het pand aan de Rozemarijnsteegh C469 voor de exploitatie van hoeren.

Historische atlas

1655-1832

Gemeente:

Sectie:

Nummer:

Bron:

Soort van Eigendom:

Grootte:

Rente:

Nadere informatie:

Nijmegen

C

469

OAT

huis, schuur en erf

0.00.59

Eigenaar	Beroep	Jaar	Echtgenote	Archief
Willems Stelleveger-Peter		1655-1670		RAN
Rijcken-Henderik		1729-1740		RAN
Rijcken-Frans		1729-1740	Losecoot-Maria	RAN
Geurtse-Jacomina		1740-1787	Rijcke-Wed. Hend.	RAN
Janssen-Johannes		1787-1788	Janssen-Catherina	RAN
Gerling-Teeuwis		1787-1788		RAN
Endt-Willem van	Behanger, Kamer-	1788-1802		RAN
Vrij-Lodewijk de		1802-1810		RAN
Rijntjes-Gradus		1810-1811		RAN
Rijntjes-Hendrina		1810-1811		RAN
Rijntjes-Katharina		1810-1811		RAN
Vreij-Lodewijk		1812-1831		RAN
Meegen-Michiel van		1831-1832		RAN
Freij-Lodewijk	gepensioneerd soldaat	1832-1832		RAN

Rozemarijngas C 154.

Voor 1832 C 143. Kadaster 473.

Historische atlas

1655-1832

Gemeente:

Nijmegen

Sectie:

C

Nummer:

473

Bron:

OAT

Soort van Eigendom:

huis en erf

Grootte:

0.01.57

Rente:

Nadere informatie:

Eigenaar	Beroep	Jaar	Echtgenote	Archief
Willems-Peter		1655-1670		RAN
Haart-Johanna de		1722-1754	Walravens-Wed. Cornelis	RAN
Walravens-Johanna E.		1754-1755	Walravens-Wed. Ludolph	RAN
Haren-Gerrit van		1755-1792		RAN
Haren-Catharina van		1755-1792		RAN
Heijmen-Jan		1792-1806	Schouten-Aaltje	RAN
Schouten-Aaltje		1806-1811	Heijmen-Wed. Jan	RAN
Heijmen-Wed.		1812-1820		RAN
Aernsbergen-H.F. van		1820-1832		RAN
Aernsbergen-Hendrikus Franciscus	winkelier	1832-1832		RAN

Rozemarijngas C 155.

Voor 1832 C 144. Kadaster 474.

Aan de achterzijde Voerstraat.

Akte van transport door Ambrosius Gillers en zijn vrouw Catharina Jansen aan de Geërfden, een huis bij de Hoenderpoort later geërfdenhuis.

Historische atlas

1655-1832

Gemeente:

Nijmegen

Sectie:

C

Nummer:

474

Bron:

OAT

Soort van Eigendom:

schuur

Grootte:

0.02.00

Rente:

Nadere informatie:

Eigenaar	Beroep	Jaar	Echtgenote	Archief
Franssen-Catarijna		1655-1670		RAN
Circul van d'Oij-Geërfdens van		1698-1811		RAN
Geërfdens van d' Ooij-		1812-1832		RAN
Ooij-Dijk Collegie van de		1832-1832		RAN

Rozemarijngas C 156.

Voor 1832 C 145. Kadaster 475.

Aan de voorzijde Voerstraat C 166.

Belast met een rente van 10 stuivers t.b.v. Helena Nosters, Wed. Alexander van Munster.

1431 Belast met een rente van 1 schild en 1 hoen t.b.v. Peter van de Graeff, in dato 1431.

1547 Belast met een rente van 3 gouden Gelderse ridders guldens t.b.v. Peter van de Graeff, in dato op woensdag na pasen 1547.

1744 Modo de Hopman Jan van Suchtelen en Eva Bömer, echtelieden, volgens transport van 30 januari 1744.

1760 Modo juffrouw Anna van Suchtelen volgens magescheid van 21 november 1759, registratiedatum 24 maart 1760.

1773 Modo de Med. Doctor Johannes Maas volgens transport van 14 december 1772, registratiedatum 6 januari 1773.

1799 Modo Derck van Endt en Maria Audigier, echtelieden, volgens transport van 2 november 1799, registratiedatum 10 november 1799.

1827 Nijmeegsche Courant dinsdag 2 januari 1827 nr. 1. Uit de hand te koop. Een huis en erf, gelegen binnen de stad Nijmegen, aan de zogenaamde Voerweg bij de Hoenderpoort, wijk C nr. 156 Vp. 166, bewoond door Andries Arnold, van achter uitkomende in de Rozemarijngas. De nodige informatie is te bekomen ten kantore van de notaris Van Manen te Nijmegen.

1827 Nijmeegsche Courant dinsdag 9 januari 1827 nr. 3. J.A. van Manen, notaris te Nijmegen, is voornemens publiek op hogen te laten inzetten in he5t lokaal van de notarissen, aan de Scheidemakersgas, op donderdag 18 januari 1827, 's avonds om 7 uur. Een huis en erf, in twee woningen bestaande, gelegen binnen de stad Nijmegen, aan de zogenaamde Voerweg, bij de Hoenderpoort, bijzonder voor de tappersnering geschikt, welke daarin met succes wordt geëxcerceerd, gekwoteerd C nr. 156 vp. 166, bewoond door Johan Andries Arnold, van achteren met open plaats en tuin, uitkomende aan de Rozemarijnsteeg.

1840 Provincie Gelderland en Nijmeegsche Courant zaterdag 29 augustus 1840. Een adres van H. Hageman, wonende binnen deze stad, houdende verzoek, om vergunning tot het oprichten ener smederij in een huis gelegen aan dezer stads Voerweg wijk C nr. 167.

1878 In 1878 vestigde zich hier Engelbartus Knuvelder die daar zijn bordeel exploiteerde. Zie zijn verhaal hierboven en over de prostitutie in Nijmegen.

Rozemarijngas C 157.

Voor 1832 nvt. Kadaster 478. Aan de achterzijde Voerweg C 164.

Historische atlas

1655-1832

Gemeente:

Nijmegen

Sectie:

C

Nummer:

478

Bron:

OAT

Soort van Eigendom:

huis

Grootte:

0.01.00

Rente:

ja

Nadere informatie:

Eigenaar	Beroep	Jaar	Echtgenote	Archief
Vos-Kinder. Burgermr.		1655-1670		RAN
Maenen-Egbert van		1707-1755	Hens-Elisabet	RAN
Maenen-Adrianus van		1755-1765	Ariens Knipscheer-Wed. Anna	RAN
Roos-C. de		1765-1811		RAN
Mom-Wed. du		1655-1670		RAN
Rollij-Cornelis		1722-1774	Berco-Marie	RAN
Roelje-Michiel		1774-1796	Bruijn-Willemina de	RAN
Arts-Hendrick		1796-1811	Weijer-Elisabeth	RAN
Arts-Wed. H.		1812-1832		RAN
Arts-de Wed. Hendrik	arbeider	1832-1832		RAN

Rozemarijngas C 158.

Voor 1832 nvt. Kadaster 479.

Historische atlas

1655-1832

Gemeente:

Sectie:

Nummer:

Bron:

Soort van Eigendom:

Grootte:

Rente:

Nadere informatie:

Nijmegen

C

479

OAT

huis en erf

0.00.52

Eigenaar	◇	Beroep	◇	Jaar	◇	Echtgenote	◇	Archief	◇
Bernts-Willem				1655-1670				RAN	
Beijer-Arnolda de				1722-1778		Coljer-		RAN	
Jansen-Dorothea M.				1778-1788		Steger-Wed. Chonrad		RAN	
Enklaar-G.				1788-1802		Steevens-Johanna		RAN	
Hulstijn-J.H. van				1788-1802		Leth-P.van ter		RAN	
Enklaar-Gijsbart				1802-1811		Stevens-Wed. Johanna		RAN	
Hulstijn-J.H. van				1788-1811		Leth-P. van ter		RAN	
Hulstein-J.H. van				1812-1824				RAN	
Enklaar-G.				1812-1824				RAN	
Tigler-A.				1824-1832				RAN	
Tiggelaar-Peter		zevenmaker		1832-1832				RAN	

Rozemarijngas C 161.

Voor 1832 nvt. Kadaster 482.

Op de hoek Rozemarijngas en Voerweg.

Belast met een rente van 1 schild van 1545 t.b.v. Catarina de Raed. Modo Johan Herberts Verhaer volgens transport van 27 januari 1672.

Historische atlas

1655-1832

Gemeente: Nijmegen

Sectie: C

Nummer: 482

Bron: OAT

Soort van Eigendom: huis

Grootte: 0.00.44

Rente: ja

Nadere informatie:

Eigenaar	Beroep	Jaar	Echtgenote	Archief
Crans Sackendraeger-Jan		1650-1670		RAN
Pauwels-Claes		1730-1743	Munster-Johanna van	RAN
Janssen-Dora M.		1743-1788	Pauwels-Wed. Claes	RAN
Steege-Nicolaas		1788-1811	Schreever-Charlotta C.	RAN
Hulstein-J.H. van		1812-1820		RAN
Enklaar-G.		1812-1820		RAN
Tiggeler-Peter		1820-1832		RAN
Tiggelers-Peter	zevenmaker	1832-1832		RAN

Bewoners 1832 – 1895

Over deze periode zijn geen bewoners bekend en waren alle woningen na 1888 afgebroken en werd het Voerwegpark aangelegd. Zicht op het pand van het Polderdistrict.

